

PALASIK MÁRIA**Budapest polgármesterei 1945 után***

1945. január 19. és 1950. június 15. fontos korszakot határol Budapest életében. 1945. január 19-én befejeződött a pesti oldal ostroma, kinevezték az ostrom utáni első polgármestert és megkezdték az elhatárolódást az 1945 előtti rendszertől. A politikai helyzetben lényegi változás következett be. Az elkövetkező hónapokban a Horthy-korszak kormányzó pártjait a történelem vihara elsöpörte, az egykori ellenzéki pártokból pedig kormányzó pártok lettek, amelyek koalíciót alkottak. A második dátum az utolsó polgármester utolsó hivatalban töltött napja; ezzel befejeződött a főváros formailag megmaradt csekély önkormányzatisága, teljesen átszervezték a fővárosi (és az országos) közigazgatást, megkezdődött a tanácsrendszerre való áttérés. Tanulmányomban a főváros polgármestereinek tevékenységét elemzem e két időpont között. A következő kérdésekre keresem a választ: Milyen változás következett be a fővárosi közigazgatásban a háború után? Milyen kinevezési és leváltási mechanizmusok működtek a polgármester-választáskor? Mekkora érdekérvényesítő képességgel és mozgástérrel rendelkeztek a polgármesterek? Melyek az egyes polgármesterek tevékenységének specifikus jegyei? Mi lett a polgármesterek személyes sorsa?

Szervezeti változások a fővárosi közigazgatásban

A háború előtt is létező intézmények közül tovább éltek olyanok, mint a törvényhatósági bizottság, vagy a polgármester, a főpolgármester, a

* A tanulmány a Politikatörténeti Intézet Budapest-történeti Műhelyében készült. Lásd FEJL István (szerk.): *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

törvényhatósági bizottság elnöke posztja; a háború utáni sajátos körülmények között megjelent az ideiglenes törvényhatósági bizottság és a Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB). A szervezeti változásokat tekintve két nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első, amelyre az ideiglenesség a jellemző, 1945. október 15-ig, a nagy-budapesti törvényhatósági bizottsági választásokig tartott; ehhez kötődnek az ideiglenes szervek. Ez önmagában is két szakaszra osztható: egyrészt a BNB teljhatalmának, másrészt az ideiglenes törvényhatósági bizottságnak az időszakára. A második korszakra az a jellemző, hogy a választott testülettel formailag visszaállt a fővárosi önkormányzat háború előtti működési mechanizmusa.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletei nem hagytak kétséget afelől, hogy országos szinten egyelőre nem fognak hozzányúlni a közigazgatás rendszeréhez. Mégis létrejött – és rendeletileg megerősítve országszerte működött – a közigazgatásban egy olyan intézmény, amely korábban nem létezett, és amelynek feladatául a háború utáni újrakezdést, az élet megindítását és a háború alatt szétesett önkormányzati testületek újjászervezését jelölték meg.¹ Ezek voltak a nemzeti bizottságok. A Budapesti Nemzeti Bizottság január 19-én a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervezeteként alakult meg a koalíciós pártok Pesten fellelhető képviselőiből.² 1945. március 28-ig a BNB a négy koalíciós párt és a szakszervezetek nyolc-nyolc delegáltjából állt, de az operatívabb irányítás érdekében megalakítottak egy ötös bizottságot, amely hetente három alkalommal ülésezett. Tagjai kezdetben a következők voltak: Farkas Ferenc (NPP), Kossa István (szakszervezetek), Oltványi Imre (FKgP), Ries István (SZDP), Vas Zoltán (MKP); rövid fennállása alatt azonban másokat is delegáltak a pártok a szervezetbe. A polgármester és helyettesei állandó résztvevők voltak az üléseken. Március 28-án a BNB szervezete átalakult, és az ötös bizottság megszűnt. Hatáskörét egy 18 fős testület vette át, amelybe az addigi koalíciós pártok és a szakszervezetek, valamint új tagként a Polgári Demokrata Párt három-három tagot delegált. A BNB élére elnököt és titkárt választottak. Pártközi megállapodás alapján az előbbi tisztséget Szakasits Árpád (SZDP), az utóbbit Kállai Gyula (MKP) töltötte be. Természetesen a polgármester és az alpolgár-

¹ 14/1945. ME. sz. rendelet. *Magyar Közlöny*, 1945. január 4. és 1030/1945. ME. sz. rendelet. Uo. 1945. április 26.

² Az első hírt a BNB megalakulásáról a *Szabadság* 1945. január 24-i száma adta közre. Lásd *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946*. Szerk.: GÁSPÁR Ferenc és HALASI László. Budapest, Budapest Főváros Levéltára kiadványai VII. 1975.

mesterek az üléseken továbbra is részt vettek. Koalíciós lényege folytán – az országszerte megalakult nemzeti bizottságokéhoz hasonlóan – a BNB-nek is az lett a fő feladata, hogy újjászervezze a régi közigazgatási apparátust, és őrökjön annak demokratikus szellemiségén.

Amíg nem állították föl az ideiglenes törvényhatósági bizottságot, addig a BNB gyakorolta mindazokat a jogokat, amelyekkel a főváros régi testületi szerve rendelkezett korábban, sőt sok kérdésben még a kormány hatáskörét is átvette, mivel az csak április 11-én költözött fel Budapestre. A BNB kérte fel és nevezte ki Budapest háború utáni első polgármesterét, a kisgazdapárti Csorba Jánost is. Hogy mi tartozik a polgármester hatáskörébe, azt külön nem szabályozták, magától értendőnek vették. Csorba működése éppen a BNB hőskorára esett, s amikor a BNB átadta a hatalmat az ideiglenes törvényhatósági bizottságnak, akkor járt le Csorba megbízatása is.

A BNB legfőbb feladata az volt, hogy előkészítse az ideiglenes törvényhatósági bizottság megalakítását. Február 21-i ülésén döntött az új bizottság létszámáról, összetételéről és a pártok közötti mandátumfelosztásról: az MKP és az SZDP 30–30, a szakszervezetek és az FKGP 25–25, a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt 10–10 helyet kapott, míg a fennmaradó öt helyre a magyar tudományos és közélet kiválóságait szándékoztak meghívni. A kormány Budapestre költözése után, a koalíciós pártok további egyeztetése alapján a fővárosban május 16-án alakult meg az ideiglenes törvényhatósági bizottság. Nevében az „ideiglenesség” azt jelezte, hogy nem választott testületről van szó. A mandátumok elosztását pedig az magyarázta, hogy ekkor ennyire túlbecsülték még az MKP befolyását.³ Koalíciós megállapodás eredményeként a kisgazda polgármestert kommunista pártira cserélték. Vas Zoltán 1945. május 16. és november 28. között volt Budapest polgármestere. Hatásköréről is közmegegyezés született: a törvényhatóság első tisztviselője ismét a polgármester lett, ő vezette a főváros közigazgatását, képviselte Budapest érdekeit a hatóságok előtt. A polgármester felügyelte a törvényhatósági bizottság végrehajtó szerveit, az úgynevezett tanácsi ügyosztályokat. Ezek igazgatták lényegében a fővárost, kezelték a főváros tulajdonában lévő létesítményeket, irányították Budapest üzemeit és intézményeit, behajtották az adókat.

Szintén koalíciós megállapodás eredményeként az ideiglenes törvényhatósági bizottság elnöki posztjára Szakasits Árpádot jelölték.

³ Vas Zoltán: Visszaemlékezés. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL) 867. f. 2/v-62. 481. l.

Szakasits akkor azon kívül, hogy pártja főtíkára, nemzetgyűlési képviselő és a Budapesti Nemzeti Bizottság elnöke is volt, mindenképpen ragaszkodott ahhoz, hogy a székesfőváros legmagasabb testületi szervének legfontosabb funkcióját az SZDP és személy szerint ő maga kapja meg. Ugyanis 1925-től a Szociáldemokrata Párt minden választáson bejutott a fővárosi törvényhatósági bizottságba, és Szakasitsék a főváros vezetését a koalíciós korszakban is stratégiai fontosságúnak tartották.

A törvényhatósági bizottság elnökének jogkörét, a főpolgármesteri jogkörhöz való viszonyát semmilyen felsőbb szerv nem határozta meg,⁴ 1945-től Budapestnek nem volt többé főpolgármestere, de a jogkör annak újraszabályozása nélkül megmaradt (bár érvényben volt az arról rendelkező 1930: XVIII. és az 1934: XII. tc.). A főpolgármester a háború előtt a kormány képviselője volt, kinevezését tőle kapta, felelősséggel is neki tartozott. Az SZDP sokat bírálta ezt a rendszert a két háború közötti időszakban, mondván, hogy sérül az önkormányzatiság alapelve. Egy sor kérdésben törvényi újraszabályozásra lett volna szükség ahhoz, hogy az ügyeket a főpolgármesteri jogkör maradványainak teljes kikapcsolásával lehessen intézni. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a koalíciós pártok nem óhajtják felújítani a tisztséget, az eredeti szándék is az volt, hogy Szakasits csak az autonómia testületének legyen az elnöke. *Ex lex* állapot alakult ki; ezt kihasználva a jogkört a szociáldemokraták igyekeztek tartalommal megtölteni. E folyamat elsősorban Szakasits személyéhez kapcsolódik. Ő úgy értelmezte, hogy elnöki szerepe kettős: megbízatását a törvényhatóságtól kapja, és azt a jogát is, hogy felügyelje az önkormányzati akarat érvényesülését az igazgatásban; másrészt feladata az is, hogy az önkormányzat érdekeit az állami közigazgatás előtt eredményesen képviselje.

1945 elején még felmerült, hogy esetleg lesz a fővárosnak ismét főpolgármestere. Erre utal, hogy a 81/1945. ME. számú, a népbíráskodásról szóló kormányrendelet végrehajtásáról kiadott március 7-i kormányrendelet a következőkre kötelezte végrehajtóit: Budapest főpolgármesterének kinevezéséig azokat a teendőket, amelyeket a főispán kötelességévé tesz, Budapesten a nemzeti bizottság ügyeinek vezetésével megbízott ötös bizottság végezze. Csakhogy a BNB szervezete már március folyamán átalakult, az ötös bizottság megszűnt. A törvényhatósági

⁴ Előterjesztés a székesfőváros ideiglenes törvényhatósági bizottsága közgyűlésének tárgyában. Melléklet a *Fővárosi Közlöny* 1945. június hó 16-i számához és Közgyűlési határozat, 1945. június 20. Melléklet a *Fővárosi Közlöny* 1945. július hó 26-i számához.

bizottság elnökeként Szakasits egyik első intézkedése az volt, hogy június 1-jén átiratot intézett Vas Zoltán polgármesterhez, amelyben közölte, hogy a székesfővárosban a főpolgármesteri jogkört a törvényhatósági bizottság elnökeként ő fogja gyakorolni. A belügyminiszternél szorgalmazta az elnöki jogkör szabályozását: „Az olyan közigazgatási ügyekben, melyek a múltban a főpolgármestert illették, csak előzetes meghallgatásom után méltóztassék intézkedni (a szabályozásig). Ez a kérésem elsősorban a kinevezési jogkör gyakorlására irányul. Sőt ebben a kérdésben a meghallgatásomon túlmenőleg célravezető volna, ha olyan állásokra nézve, melyek a múltban főpolgármesteri kinevezés alá estek, a polgármester a hatáskörök szabályozásáig nem kinevezést eszközölne, hanem csak megbízást adna a betöltendő állással járó munkakör elvégzésére.” Majd így folytatta: „A demokratikus közigazgatás megköveteli az önkormányzati gondolat minél szélesebb síkon való kiépítését. Ez csak a polgármester és a törvényhatóság összehangatos együttműködése útján valósítható meg. Mint az önkormányzati közigazgatás legfőbb testületi szervének elnöke, kérem ezért azt is, hogy a székesfőváros egész közösségét érintő fontosabb rendelkezésit, elgondolásait, terveit – amint azt már eddig is szíves volt – a jövőben is velem előzetesen letárgyalni méltóztassék.”⁵

Később a törvényhatósági bizottság ülésein többször is szó esett a főváros autonómiájának szabályozásáról: sürgették a kormány erre vonatkozó döntését, ez ugyanis érintette volna a főpolgármesteri és a törvényhatósági bizottság elnökének jogkörét. A törvényhatósági bizottság 1945. június 20-i közgyűlése keretében fogadta el saját ügyrendjét, s ezen belül az elnök jogkörét is meghatározta. Eszerint az elnök joga lett a közgyűlést összehívni, megnyitni, felfüggeszteni, elnapolni és berekeszteni. Az elnök munkáját az elnökség támogatja, amely az elnökön kívül két alelnökből és két jegyzőből áll. A közgyűlésen az elnök és az alelnökök felváltva elnökölnek: vezetik a tanácskozást, elrendelik a szavazást, berekesztik a vitát, megállapítják és kimondják a határozatot. Az elnök bármikor félbeszakíthatja a felszólaló beszédét, és maga is hozzászólhat a napirendhez. Szavazati jogát azonban olyan ügyben, amelyben elnökölt, nem gyakorolhatja, kivéve amikor a szavazatok egyenlők, s neki kell döntenie az egyszerű és a név szerinti szavazásnál. A törvényhatósági bizottság elnökét évenként újra kellett választani. A tisztség nem járt semmiféle javadalmazással.

⁵ GÁSPÁR Ferenc (szerk.): *Források Budapest múltjából IV. 1945–1950*. Budapest, Budapest Főváros Levéltárának kiadványa, 1973. 111–112.

Az 1945. október 7-i nagy-budapesti törvényhatósági választás eredményeként a törvényhatósági bizottság összetétele megváltozott, a munkáspárti többség megszűnt, a közgyűlésben a Kiszgazdapárt került többségbe. Ezért polgármesterré kiszgazda politikust – Kővágó Józsefet – választottak. De mindez nem befolyásolta sem a polgármesteri funkció tartalmát, sem Szakasits pozícióit.⁶ A november 28-i alakuló ülésen ismét őt választották meg a törvényhatósági bizottság elnökének. Az elnöki jogkört továbbra sem szabályozták az ügyrenden túl, ezért Szakasits az új polgármesterhez, Kővágó Józsefhez átiratot intézett. A 347/1945 számú dokumentumban arról tájékoztatta, hogy a székesfővárosi hatóságok, hivatalok, intézetek, intézmények és üzemek felett fenntartja magának a felügyeleti jogkört, amíg az eljárást a kormányhatóság véglegesen szabályozza. Kővágó József természetesen utasította az intézményeket, hogy hajtsák végre Szakasits döntéseit, illetve minden esetben adják meg neki a kért tájékoztatást. Jogkörét a gyakorlat alakította, formálta.

A két munkáspárt kényszerű egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártjának képviselői kerültek többségbe a törvényhatósági bizottságban is – ám anélkül, hogy újabb önkormányzati választásra sor került volna. Amikor Szakasits Árpád köztársasági elnök lett, a törvényhatósági bizottság elnöki tisztjét – MDP-döntésre – Kőből Józsefre osztották egy rövid időre: 1949. július 20-ig, amikor alpolgármesterré nevezték ki és a két pozíció betöltése már összeférhetetlen volt.

1949-re a törvényhatósági bizottság üléseinek szellemisége teljesen megváltozott; a szakszerűséget egyre inkább felváltotta a Magyar Dolgozók Pártja iránti politikai elkötelezettség hangsúlyozása, a Szovjetunióhoz, Sztálin marsallhoz, a népi demokráciához és a szocializmus építéséhez való hűség deklarálása. A testületi üléseken egyre többször került sor Rákosi Mátyás és Sztálin éltetésére és olyan ideológiai kérdések tárgyalására, amelyeknek kevés köze volt Budapesthez, így például napirenden szerepelt a Mindszenty-per, a vidéken zajló „kulákszabotázs”, vagy a „nyugati imperialista reakciós körök” demokráciaellenes tevékenysége.

Kőből után már elnököt sem választottak, majd 1950. január 24-én feloszlatták a törvényhatósági bizottságot, és megalakult a rövid életű képviseleti bizottság. Ez a testület egyetlen közgyűlést tartott, 1950. január 26-án és 27-én, funkciója pedig kimerült abban, hogy elfogadta a főváros ötéves tervét. Ezzel az önkormányzatiság testületi szervei formailag is eltűntek a főváros életéből.

⁶ SZAKASITS Árpád: Visszaemlékezés. PİL 867. f. 1/sz-82.

Kinevezési és leváltási mechanizmusok

Ha a polgármesterek kinevezésének és leváltásának mechanizmusait vizsgáljuk, megállapítható, hogy itt minden esetben a háttérben zajló politikai harcok vagy egyeztetések húzódnak meg. Csorba János kinevezésének ötlete a debreceni kormánytól érkezett. 1945. január 18-án, ahogy Pest ostroma véget ért, a Tisza Kálmán térre siető Csorbát Vas Zoltán – aki kulcsszerepet játszott a főváros ostrom utáni politikai életének megszervezésében, és a kormány teljes felhatalmazásával érkezett Budapestre – a következő szavakkal fogadta: – Te vagy tehát Csorba doktor? Téged kellett megkeresnem! Megegyeztünk Debrecenben, ha feltehető vagy, te leszel Budapest polgármestere.⁷ Csorba szabadkozott, nem akart vidékiként ilyen felelős tisztséget viselni a fővárosban, de Vas győzködte: – Az antifasiszta ellenállás sem volt a kenyere korábban, mégis megállta a helyét. A sajátos viszonyoknak köszönhetően hivatalosan január 21-én a BNB-től kapta meg a polgármesteri kinevezést, amit a szovjet városparancsnokság is megerősítette.⁸

Vas Zoltán kinevezése szintén a koalíciós pártok közötti kompromisszum eredménye. Az MKP vezetői azért Vast jelölték, mert úgy gondolták, hogy közellátási kormánybiztosként – a főváros élélményét szervezte február 15-től – szerzett népszerűségét a baloldal közkedveltségének további növelésére tudják majd felhasználni.⁹ Abban is biztosak voltak, hogy éppen Vas népszerűsége miatt az FKGP nem fog ellenjelöltet állítani. Így is történt. Viszonzásképpen a polgármester első helyettese kisgazda lett; így esett a választás Kővágó Józsefre. Mellesleg a kisgazdák a polgármesterség elvesztéséért kárpótlásként új miniszteri tárcához, az Újjáépítési Minisztériumhoz jutottak, amelynek élére Nagy Ferenc került.

Csorbáéhoz hasonlóan Vas polgármestersége is rövid életű volt. 1945. október 7-én megtartották Budapesten és környékén a törvényhatósági választásokat. A munkáspártok nagy csalódásként élték meg, hogy közös listájuk „csupán” 42,76%-ot kapott a Kisgazdapárt 50,54%-ával

⁷ Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 33.; Makótól Budapestig. A felszabadult főváros első polgármestere. *Csongrád Megyei Hírlap*, 1970. március 8.; TAMASI Mihály: Makótól a főváros polgármesteri székéig. Uo. 1980. április 1., április 2.; KOMOR Vilma: Látogatás a felszabadult főváros első polgármesterénél. *Magyar Nemzet*, 1985. február 13.

⁸ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) IV-1420-h. Budapest Székesfőváros Tanácsi és Polgármesteri ügyosztályok gyűjteményes iratai – rendeletek és határozatok. (Mivel a rendeleteket a *Fővárosi Közlönyben* kihirdették, ezért mindig a könnyebben fellelhető lelfőhelyet tüntetem fel. Lásd *Fővárosi Közlöny*, 1945. február 16.)

⁹ Vas Zoltán: Visszaemlékezés. PIL 867. f. 2/v-62. 472. l.

szemben. Ennek következményeként a főváros vezető tisztségviselői garnitúrája kicserélődött, a legfontosabb közigazgatási funkciókat továbbra is koalíciós alapon, de most már a választási eredményeket figyelembe véve osztották meg egymás között a pártok. A választások után megalakult törvényhatósági bizottság első, november 28-i ülésén Vas Zoltán lemondott, és a közgyűlés átmenetileg Kővágó József alpolgármestert bízta meg a város vezetésével. A december 14-én összeülő közgyűlés egyhangúan meg is választotta polgármesternek.

Kővágó volt az egyetlen polgármester, aki a demokratikus játékszabályoknak megfelelően került a város élére. A lemondása is kuriózum: ugyanis ebben a korszakban nincs még egy polgármester, aki lemondott volna pozíciójáról. Ennek oka az volt, hogy 1946–1947 telén-tavaszan egyre gyakoribbá váltak a Kisgazdapárt elleni politikai támadások, és ez érintette a városházi kisgazda frakciót is. Egyértelművé vált, hogy az MKP minden területen szeretné tovább növelni befolyását a kisgazdák rovására. Kővágó Józsefet felháborította, hogy pártja főtitkárát, Kovács Bélát 1947. február 25-én elhurcolták a szovjetek, puccsot hajtottak végre Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnök ellen és ennek következtében változás történt az FKgP élén; 1947. június 5-én ezért lemondott, és visszavonult a politikai közéletől. Lemondását Szakasits Árpádnak, a közgyűlés elnökének nyújtotta be. Emiatt azonban nem hívtak össze rendkívüli bizottsági ülést, a lemondás is csak burkoltan került napirendre a július 18-i ülésen. A fő feladat az új polgármester személyének megválasztása volt, azzal az indokkal, hogy meg kell tárgyalni a Kővágó József nyugdíjazása ügyében tett előterjesztést. Az elnöki javaslatot Kővágó távollétében kérdések és vita nélkül fogadták el, majd jegyzőkönyvbe került, hogy „a közgyűlés Kővágó József polgármestert saját kérelmére nyugalomba helyezi, és a szolgálat köteléke alól e határozat meghozatalával egyidejűleg felmenti”.

Az MKP vezetése – ekkor még a formai követelményeket tiszteletben tartva – továbbra is kisgazdapárti polgármestert kívánt Budapest élére. Rákosi Mátyás és Farkas Mihály magához hívatta Bognár Józsefet azzal a szándékkal, hogy meggyőzzék: legyen ő az új polgármester. Bognárt meglepte a felkérés, tíz napig tartott, mire kisgazda barátainak sikerült rábeszélniük, hogy vállalja el a megbízatást. Ő ugyanis arra számított, hogy pártja nem fogja megnyerni az előrehozott parlamenti választásokat 1947 augusztusában, és nem tartotta valószínűnek, hogy kisebbségi párt adhasson polgármestert. De egyelőre még kisgazdapárti többség volt a törvényhatósági bizottságban: bár a frakció létszáma csökkent, még mindig 102 fős volt a kisgazdacsoport, míg az MKP 54, az SZDP 53 képviselővel rendelkezett. Ezért formailag magától értetődött, hogy

a lemondott kispazda polgármester helyére az FKgP állít jelöltet. Végül Bognár elfogadta a felkérést, és 1947. július 20-tól 1949 májusáig töltötte be a polgármesteri tisztséget. Távozása az 1949. május 15-i országgyűlési választások következménye. Ezeket a választásokat kifejezetten azzal a céllal tartották, hogy legalizálják az MDP hatalmát. Az MDP akkorra már lojálisra tette a „jobboldaluktól” megfosztott pártokat, elismertette velük az MDP vezérszerepét, és elérte, hogy az MDP-vel közös, úgynevezett népfrentlistán induljanak. A jogosultak 95%-a ment el szavazni, és több mint 95%-uk erre a listára adta le voksát. Természetesen a budapesti listát az MDP vezette és a voksolást ő nyerte meg, tehát a fővárosnak kommunista polgármestere lesz, aki ráadásul még munkáskáder is. A választás Pongrácz Kálmánra esett (Bognár Józsefnek jutalmul az együttműködésért, illetve kárpótlásul a polgármesteri szék elvesztéséért, felajánlották a belkereskedelmi miniszterséget).

Pongrácz 1945-től tagja volt az MKP-nak, később az MDP-nek. 1949-től az MDP Központi Vezetőségének pót-, majd 1951-től 1956-ig rendes tagja. Megbízható munkáskádernek számított. 1949 júniusában behívták a pártközpontba, és közölték vele: Bognár József helyett őt jelölik Budapest polgármesterének. Pongrácz hiába próbált tiltakozni, a felkérést el kellett fogadnia. 1949. júliustól 1950. május közepéig töltötte be ezt a funkciót.

Érdekérvényesítő képesség és mozgáster

A Csorba-féle városvezetés gyakorlatilag a Budapesti Nemzeti Bizottság irányítása és befolyása alatt állt. A BNB-ben hozott döntések stratégiai fontosságúak voltak és többnyire konszenzuson alapultak. A döntéshozatal mechanizmusát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mind a BNB-nek, mind a polgármesternek befolyása volt a rendeletek meghozatalára. A BNB általában határozataiban összegezte a város feladatait, köztük a polgármesterre hárulókat is. A határozatokban a polgármesteri intézkedést igénylő tennivalókat a következő igékkel fejezik ki: a BNB „felhívja” vagy „felhatalmazza”, illetve „utasítja” a polgármestert. Máshol a polgármester „ismerteti” az általa hozott rendeleteket, amelyeket a BNB „tudomásul vett”. Csorba önmagát különben függetlennek tartotta, nem tett esküt a BNB előtt (Budapest rendőrfőkapitánya, Sólyom László igen), és ragaszkodott ahhoz is, hogy a különféle fővárosi ünnepeken mindig ő mondja a beszédet.

Csorba János koncepciózus ember is volt: felvetette és a kormányzat előtt képviselte a főváros autonómiájának gondolatát. Szükségesnek tar-

totta azoknak a kereteknek a meghatározását, amelyek között a főváros saját ügyeiben önmaga dönthet, mert ha ez nem történik meg, előbb-utóbb konfliktus támad a városvezetés és a kormány között. A BNB május 14-i jegyzőkönyve szerint e tárgyban elmondott beszédében kifejtette, hogy Budapest addig is az ország leghitelképesebb gazdasági egysége volt, és abban az esetben, ha a város mint autonóm gazdasági egység tud dönteni a maga pénzügyi és gazdasági problémáiról, ezt a hitelképességet a jövőben meg tudja őrizni. Sokkal nagyobb eredményeket tud elérni az újjáépítésben is, ha megfelelő autonómiát élvez. Azt tanácsolta, hogy a BNB állítson fel a koalíciós pártok küldötteiből egy bizottságot, amely javaslatot tesz az autonómia kereteire. Egyúttal felvetette a peremvárosok Budapesthez csatolásának lehetőségét. Indítványozta, hogy ugyanez a bizottság tegyen javaslatot arra is, hogy melyek azok a települések, amelyeket közigazgatásilag a fővároshoz lehet kapcsolni. A BNB határozatban támogatta Csorba javaslatát és a bizottság felállítását azzal az indoklással, hogy sürgősen meg kell alkotni a fővárosi törvényt, mert ennek hiányában az új polgármester is igen nehéz helyzetbe kerül.

A BNB ülésein néhány alkalommal bíráló is érte a személyét. Főként azért kritizálták, mert nem minden esetben fogadta el a BNB határozatait, illetve a kerületi nemzeti bizottságok személyi javaslatait a kerületi előjáróságok felállítása során. Bármennyire kötötte is Csorba János kezét a BNB és a koalíciós pártok, tevékenységét a szuverenitás jellemezte.

Vas Zoltánt a döntéshozatal folyamatában már kevésbé befolyásolta a BNB, annak ülései egyre ritkultak, politikai ellenőrző szerepe is folyamatosan gyengült. (Vas polgármestersége alatt a BNB hat ülést tartott, a polgármester öten vett részt.) Már az ideiglenesség szakaszában is a törvényhatósági bizottság vette át, illetve kapta vissza a legfőbb ellenőrző testület szerepét, a polgármesternek a közgyűlés előtt kellett rendszeresen beszámolnia a Városháza és saját tevékenységéről. A testület a koalíciós pártok megegyezése alapján, a mandátumokat egymás között elosztva, munkáspárti többséggel működött, így nem ütközött nehézségekbe a kommunista párti polgármester intézkedéseinek jóváhagyása. Vas Zoltán a közgyűléstől rendkívüli felhatalmazást kapott a főváros pénzeszközeinek felhasználására azzal a kikötéssel, hogy intézkedéseivel a törvényhatóság elnökének egyet kell értenie.¹⁰

Volt néhány olyan döntése is, amit később rossznak tartott, és visszavont. Ilyen többek között a hídpénz bevezetése az ideiglenes Duna-hida-

¹⁰ Budapest székesfőváros ideiglenes törvényhatósági bizottságának 1945. július 11-én tartott közgyűlése. *Fővárosi Közlöny*, 1945. július 21.

kon (a május 22-i rendelettel). Ezt még Vorosilov marsall is szóvá tette: azelőtt sem volt hídpénz Budapesten, miért kell ilyenrel sokkolni a lakosságot? Vas azzal védekezett, hogy a kimerült fővárosi forrásokat minden lehetséges módon pótolni kell. De az intézkedés olyan ellenszenvet váltott ki a lakosság körében, hogy kénytelen volt visszavonni (június 26-án). A másik hasonló eset: mint spekulánst internáltatta az idős Gundel Imrét, az ismert étteremtulajdonost – elviselhetetlenül magas árai miatt. De Gundel nagyon népszerű volt, Vas egymás után kapta a telefonhívásokat, hogy engedjék szabadon. Rájött, hogy Gundel nem egy személy, hanem egy közintézmény, így lefogása után néhány órával elengedte – emlékezett vissza a történetekre később.

Kővágó József, a város érdekeit képviselve, vállalta az összeütközést is a kormánnyal. Egy kormányrendelet következtében ugyanis a főváros elveszítette 1945 előtti legnagyobb bevételi forrását, a lakbérjvedelem után a háztulajdonosokra kivetett házadó fővárosnál maradó részét, amely korábban 40%-ot tett ki. A lakbérek rögzítésével és az infláció növekedésével ez a bevételi forrás sokat veszített jelentőségéből, ezért a kormány 12 410/1945. ME. számú rendelete megszüntette, és helyette bevezette a lakókra kivetett lakásadót. Ám a rendelet szerint ebből a fővárosnál maradó rész nem haladhatta meg a 20%-ot. Kővágó 1946. február elején a törvényhatósági bizottsághoz fordult, hogy támogassa a kormány elé terjesztendő javaslatát: a főváros részesedése a lakásadóból is 40%-os maradjon, sőt az újjáépítés feladataira és költségeire való tekintettel átmenetileg emeljék fel 75%-ra. Javaslatát a közgyűlésben párttagságra való tekintet nélkül támogatták; a kormány végül a 35%-ot fogadta el.

Mivel a város bevételei továbbra sem fedezték a kiadásokat – egyrészt az elszabaduló infláció következtében, másrészt pedig azért, mert a városi kezelésben lévő üzemek nem tudtak megfelelő, folyamatos szolgáltatást nyújtani és deficitessé váltak –, Kővágó rendszeresen kilincselte támogatásért a kormánynál: hol a tisztviselői kar fizetését, hol a BSzKRT támogatását, hol a kórházak ellátásához való hozzájárulást sikerül megszereznie ilyen módon. (Saját hatáskörben 1%-kal megemeltette az általános és fényűzési forgalmi adó kulcsát.)

A fővárosnak a stabilizáció után megnövekedett adóbevételeire hivatkozva a kormány 1947 februárjában ismét csökkentette a főváros részesedését a befolyt adókból, ekkor 25%-ra. Kővágó nemcsak a csökkentés ellen tiltakozott, hanem az ellen is, hogy súlyosan sérült az önkormányzatiság elve, hiszen az ügryről ő maga is csak az újságokból értesült. A pénzügyminiszter további megvonásokról rendelkezett: a borfogyasz-

tási adóból 40%-ot, a húsfogyasztási adóból 20%-ot hagyott a fővárosnál, holott az korábban teljes egészében a székesfőváros költségvetési bevétele volt. 1947 márciusában Kővágó mind a törvényhatósági bizottság közgyűlésén, mind a nemzetgyűlésben nagy hatású beszédet mondott a fővárosi önkormányzat pénzügyi függetlenségének védelmében.¹¹ Sürgette az új fővárosi törvény mielőbbi megalkotását, és kérte, hogy a kormányzat tartsa tiszteletben az autonómiát: „Az ország autonómiái, élükön a fővárossal, szeretnék, ha róluk nem nélkülük határoznának [...] ez a törvényhatóság egy tiszta demokratikus választás eredményeként jött létre, ez tehát nem ideiglenes, hanem választás eredményeként létrejött törvényhatóság” – fejtette ki a parlamentben.¹² Fellépése nyomán a kormány képviselői leültek a főváros vezetésével, újra megvitaták a főváros adórészesedését, amelyet végül 30%-ban határoztak meg.¹³

Az új fővárosi törvény megalkotása 1945–1948 között minden polgármesternek és törvényhatósági bizottsági elnökként Szakasits Árpádnak is szerepelt a programjában.¹⁴ A közgyűlésen a különböző típusú ügyek tárgyalásánál a város vezetői és a képviselők egyöntetűen az önkormányzatiság korlátjaként értékelték a törvény hiányát. A közgyűlés 1946 májusában Kővágó József indítványára 11 tagú különbizottságot választott az új fővárosi törvény előkészítésére. A bizottság a pártok jogásztagjaiból állt, elnöke a párton kívüli, nagy közigazgatási gyakorlattal rendelkező és köztiszteletben álló Harrer Ferenc, nyugalmazott alpolgármester lett. A bizottság hetente ülésezett, az önkormányzatiságot illetően kialakította a legfontosabb elvi álláspontokat, de nem volt felhatalmazása a törvényjavaslat megszövegezésére.¹⁵ A bizottság javaslatát a közgyűlés el is fogadta 1947 márciusában, de itt a folyamat megrekedt. A fővárosi autonómia ügye áldozatul esett a hatalmi harcoknak; 1948-ban a két munkáspárt egyesítésével létrejött MDP központosításra törekvő vezetése semmilyen formában sem támogatta az autonómiát, így a kérdés lekerült a napirendről.

Kővágó azon munkálkodott, hogy a város tisztviselői kára a szakszerű igazgatással foglalkozzon, és ne politizáljon. 1947 áprilisában egy Montesquieu-idézzettel támasztotta alá erre vonatkozó elképzelését:

¹¹ Készül az új fővárosi törvény. *Szabadság*, 1946. március 31.

¹² Budapest önkormányzatának jelentőségét hangsúlyozta nagyhatású költségvetési exorzéjában Kővágó József polgármester. *Fővárosi Napló*, 1947. március 22.

¹³ Döntött a Minisztertanács: 30% a főváros adórészesedése. Uo. 1947. március 29.

¹⁴ SZAKASITS ÁRPÁD: Szabad önkormányzat. Uo. 1946. december 21.

¹⁵ Készül az új Fővárosi Törvény. Homolyai Rezső tanácsnok nyilatkozik a fővárosi törvény előkészítésére kiküldött bizottság munkájáról. Uo. 1947. január 25., március 15.

„A pártok tülekedésében nem a leggyengébb párt a szenvedő fél, sem pedig a legerősebb, hanem maga a köztársaság.” Majd így folytatta: „Tekintsük tehát úgy a várospolitikát, mint az ember mindennapi életét szolgáló adminisztrációs tényezők összességét.”¹⁶

Bognár József polgármestersége kezdetén még reménykedett benne, hogy a rövid időn belül megszülető fővárosi törvény biztosítani fogja a várospolitika kereteit. A hároméves terv indulásakor, 1947-ben a városvezetés több-kevesebb korlátozással még önállóan gazdálkodott, rendelkezett a fővárosban befizetett adók meghatározott hányada és vállalatai jövedelme fölött. Az a mozgástér, amelyet még a Csorba János-, Vas Zoltán- vagy a Kővágó József-féle városvezetés élvezett, egyre kisebb lett, és Bognár József idején a főváros kénytelen volt fokozatosan betagozódni a központosuló államszervezetbe. Autonómiája fokozatosan szűkült – olyannyira, hogy 1948 közepétől a fővárosi kezelésben lévő üzemeket sorra elvették: államosították az Elektromos Műveket, az Idegénforgalmi Hivatalt, a Gellért Szállót, a Községi Takarékpénztárat, a Nagytétényi Sertéshizlalót, az Élelmiszerüzemet, a Kenyérgyárat, a Lóhúsüzemet, a Filmintézetet. Budapestről megvonták adóbevételeit, és 1949. évi költségvetését teljesen beolvasztották az állami költségvetésbe. Ez az önkormányzatiság teljes megsértését jelentette, ám Bognárnak nem volt módjában fellépni a nagypolitikában lejátszódó folyamatok ellen. A maga módján még érvelt is a beolvasztás mellett a pénzügyi szakbizottság 1948. december 14-i ülésén: „Azzal, hogy a főváros költségvetése bekerül az egységes nemzeti költségvetésbe, az állam mindazokat a feladatokat, amelyeket a főváros állami támogatással megvalósít, állami feladatnak ismerte el, és megszüntette az állam által áthárított és önként vállalt feladatok közötti – tisztán formális – különbséget. A főváros feladatköre megmaradt, de feladatait most már az állam akaratával megegyezően, mondhatnám állami megbízás alapján látja el [...] A főváros teljes egészében állami feladatokat valósít meg, nincs tehát szükség arra, hogy adóbevételeivel önállóan gazdálkodjék; a feladatok megvalósításához való szükséges összegeket a kormány az állami adóbevételekből támogatásként bocsátja rendelkezésre.” Bár ezek után már beszélni sem lehetett autonómiáról, Bognár ugyanazon az ülésen még erőltette a fogalmat: „Ma az autonómia nem a partikularizmus, az államhatalommal szemben folytatott küzdelem, hanem az alkotó munka területe az eddig ismert legnagyobb rendű emberi munkaszervezés, a

¹⁶ Hogyan politizáljanak a főváros alkalmazottai? Kővágó József polgármester nyilatkozata. Uo. 1947. április 5.

tervgazdaság jegyében.” Többek között a centralizáció erősítése érdekében szüntették meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsát és a Fővárosi Pénzalapot az 1948: XLIV. tc. alapján. 1947 októberében Bognár még úgy foglalt állást a törvényhatósági bizottság közgyűlésén, hogy „a nyugodt fővárosi koalíciós légkör megteremtéséhez a kisgazdapárt kívánóságainak teljesítése szükséges”. Lassan azonban kénytelen volt belátni, hogy megváltoztak a várospolitika keretei és lehetőségei.

1949 májusában újabb lépés történt az államosítások kiterjesztéséért: az 1949. évi X. tc. szerint a főváros részvénytársasági formában működő üzemeit, vállalatait, intézményeit községi vállalattá kellett átalakítani. Így az összes közüzemet, a gyógyfürdőket, az ingatlankezelőket, a temetkezési intézetet, a fővárosi kertészetet, a köztisztasági hivatalt, az útépítő vállalatot, a közüzemi díjbeszedőt, a vásárcsarnokok igazgatóságát, valamint a főváros közlekedését működtető cégeket államosították.

Pongrácz Kálmán polgármestersége a város igazgatása szempontjából átmeneti korszak volt, a testületi szervek elnevezése is folyamatosan változott: a törvényhatósági bizottságot felváltotta a képviseleti testület. A testületi szervek fokozatosan elveszítették az ellenőrző szerepet a hivatal szervei fölött. Magától Pongrácztól az MDP vezetése nem azt várta, hogy a budapesti érdekeket képviselje, hanem hogy a hatalom megbízottjaként tevékenykedjen. Mozgástere beszűkült, Nagy-Budapest egyesítésének megvalósítása és a tanácsrendszer bevezetése során a kormányzat céljainak végrehajtója lett.

Az egyes polgármesterek tevékenységének jellemzői

Csorba János

Csorba János három és fél hónapig volt Budapest polgármestere, 1945. január 21-től május elejéig. Az időszak azonban a feladatok súlya és bonyolultsága miatt sokkal hosszabbnak tűnik. Mivel a kormány még Debrecenben székelt, Csorba polgármesterségét az önállóság jellemezte. Budapesten az ostrom idején romba dőltek a házak, a Dunába szakadtak a hidak, az utcákon temetetlen emberi és állati tetemek hevertek, megromlódott a közműhálózat, megbénult a közlekedés. A férfilakosság megfogyatkozott, minden ezer férfira 1498 nő jutott; a 20 és 50 év közötti korosztályok jelentős része vagy a fronton volt, vagy hadifogságban. A gyermekhalandóság mértéke a békeévek három és félszeresére nőtt.

Az új városvezetés a polgármester által jegyzett rendeletekkel igyekezett a lakosság tudomására hozni a legfontosabb teendőket, vagyis hogy

mit kell tenni azért, hogy a városban ismét élni lehessen.¹⁷ Mivel nem működött a rádió, az embereket falragaszokon és a *Szabadság* című napilapon keresztül tájékoztatták, amely január 21-től jelent meg Darvas József, Kállai Gyula és Zilahy Lajos szerkesztésében. Február 16-tól a *Fővárosi Közlöny* segítette a Városháza rendeleteinek terjesztését. A január 23-án közzétett első polgármesteri rendeletek a törmelékek eltakarítására, a holttestek eltemetésére, az állati tetemek elföldelésére, az üvegtörmelék-halmok összegyűjtésére (mivel az üveget nyersanyagként újra felhasználták), a háztetők kijavítására, a nyilas falragaszok eltávolítására szólítottak fel. Mindehhez Csorba a lakosságtól kért segítséget, sok munkát és komoly áldozatokat, hogy a város ismét betölthesse funkcióját. A kérés hamarosan kötelezettségre változott. Február 6-án rendelet jelent meg a lakosság munkaerejének igénybevételéről; a lakók által megválasztandó házmegbízottaknak össze kellett írniuk a 17 és 45 év közötti férfiakat, hogy közmunkára vezényeljék őket.¹⁸ (A rendelet a köztisztviselőket mentesítette.) A közmunkáról szóló intézkedéseket három-négy hetente módosították, a korhatárt felemelték, és a közmunkakötelezettséget kiterjesztették a nőkre is. (A véglegesnek szánt változat júliusban jelent meg.) A házmegbízottaknak házországokat kellett szervezniük, hogy megóvják a lakók személy- és vagyónbiztonságát. A házmegbízottakat a háztömbmegbízottak fogták össze; mindkét csoport eleinte bérezés nélkül, később jelképes javadalmazásért látta el feladatát.

Csorba a közellátás megszervezése érdekében zároltatta az élelmiszerket és a nyersanyagokat azzal, hogy elosztásukról a polgármester intézkedik. A házmegbízottak feladata lett, hogy összeírják az élelmiszerellátásra szorulókat. Elrendelte, hogy nyissanak ki és kezdjenek dolgozni a közellátással foglalkozó üzemek. Megakadályozta, hogy a pékek a bérsütésekért indokolatlanul magas díjakat szedjenek.¹⁹ Mivel a fűtő- és tüzelőanyag is hiányzott a városban, az emberek a környezetükben lévő fák kivágásával igyekeztek ezt pótolni. Egy március 6-án kiadott rendeletében Csorba János kétségbeesetten próbálta megakadályozni, hogy Budapest közterületein kivágják a fákat, tönkretéve ezzel a város pihenésre alkalmas parkjait. Így összegezhették az ostrom utáni első hónap legfontosabb tennivalói, amelyek az élet megindításához feltétlenül szükségesek voltak.

¹⁷ Kortársak nyilatkoznak. Az újjáépítés kezdeteiről: Dr. Csorba János, Köből József, Zgyerka János, Papp István. *Népszabadság*, 1970. február 5.

¹⁸ *Fővárosi Közlöny*, 1945. február 16.

¹⁹ Uo.

A helyzetet bonyolította, hogy Csorba egy olyan fővárosnak lett a polgármestere, ahol a budai oldal nagyobb része még ostrom alatt állt. Bár Lipótmezőn viszonylag korán befejeződtek a harcok, január 16-án a szovjet katonai parancsnokság kívánságára megválasztották az előljáróságot, Buda csak február 13-án szabadult meg teljesen a háborútól. Mivel a németek felrobbantották a Duna-hidakat, megszakadt az összeköttetés a pesti és a budai városrészek között, Csorba elrendelte, hogy Budán külön polgármesteri kirendeltséget állítsanak fel, amely április 10-ig működött dr. Némethy Károly vezetésével.

A Központi Városháza munkáját segítették a kerületekben egymás után megnyíló előljáróságok. A polgármester február végén minden kerületben lakcímtudakozó hivatalt állított fel; arra utasította a lakosságot, hogy mindenki jelentkezzen be, illetve itt kerestesse hozzátartozóját.²⁰ Majd március közepén általános összeírást rendelt el, amely a népességre, valamint a lakások és az épületek állagára vonatkozott. Az építész- és építőmérnököket, a kőműveseket, ácsokat, tetőfedőket, épületgépészeket arra kötelezte, hogy jelentkezzenek a Városházán, és vegyenek részt a háború utáni szakzerű kárfelmérésekben. A közel 600 szakember munkáját a Fővárosi Közmunkák Tanácsa koordinálta, Fischer Józseffel az élén. Tevékenységüknek köszönhetően viszonylag pontosan tudjuk, hogy a főváros milyen épületkárokat szenvedett el a háború során. A 14 kerület 40 000 épületének csupán 26%-a maradt sértetlen, a 295 000 lakásból közel 14 000 teljesen megsemmisült, 19 000 lakhatatlanná, 48 000 pedig részben használhatatlanná vált. A 209 iskolából egy sem maradt épen, 27 teljesen elpusztult. A tanítás megindítása a legnagyobb nehézségekbe ütközött, mivel a tantermeknek csak 7%-át lehetett használni. A 45 épületből álló kórházi állománynak csak a tizede maradt sértetlen, 5 teljesen megsemmisült, de jelentős károk keletkeztek a berendezésekben is: a 86 műtőből és a 87 laboratóriumból alig maradt valami, a 860 kórteremben elhelyezett 7567 kórházi ágyból egy sem volt használható állapotban. Ugyanez volt jellemző a főváros szociális intézményeire, ahol az ostrom előtt 3510 helyiségben folytattak szociális gondozást és karitatív tevékenységet. Eből 2529 sérült, 497 pedig teljesen megsemmisült. A fővárosban az újjáépítés-helyreállítás meggyorsítása érdekében már március elején ideiglenesen betiltották az építési anyagok és az ablaküveg szabad kereskedelmét.

A lakosság éhezett, ez volt a főváros legnagyobb gondja. 1944 júniusában 1 234 000 ember lakott Budapesten, ám az ostrom elől több százezer elmenekültek. Már az elhúzódó ostrom alatt kifogytak a kb. 800 000

²⁰ Uo. 1945. február 27.

fős város élelmiszerkészletei. A körbezárt Budapesten rekedt két német lovashadosztály, több mint 20 000 lóval. A hadvezetés az állatok élelmezéséről nem tudott gondoskodni, tehát kényszervágásokat kellett végezni. Abban az időszakban talán ezek a lovak óvták meg a főváros polgári lakosságát az éhhaláltól. Az ostrom befejezése után a kifogyott készleteket nem lehetett feltölteni, hiszen az ország területének még mindig jelentős része volt hadszíntér, a meglévő tartalékok felhasználásában pedig a szovjet hadsereg elsőbbséget élvezett. A városvezetés feladata emberfelettinek tűnt: élelmet kellett szerezni, a keveset elosztani, és rangsorolni, mi hova kerüljön. Napi 80 vagon élelmiszere lett volna szüksége a városnak, de március elejéig összesen csupán 109 vagonnyi érkezett. A feladat meghaladta a polgármester és a hivatal munkatársainak erejét; sokkal nagyobb felhatalmazásra volt szükség a probléma megoldásához. Ezért az Ideiglenes Nemzeti Kormány február 15-én Vas Zoltánt a főváros közellátási kormánybiztosává nevezte ki,²¹ aki Csorba és a BNB támogatásával megszerezte azt a szükséges élelmiszert, amely megmentette a budapesti lakosokat. Vidéki készleteket zároltak, vásároltak, gondoskodtak a szállítások megszervezéséről és a kiosztásról.

A budapesti és a környékbeli gyáraknak, üzemeknek be kellett jelenteniük a tulajdonukban lévő mozdonyokat, de nyilvántartásba vették a lovakat és a fogatolt teherjárműveket is. A helyreállítás során márciusban a Nyugati pályaudvar sínhálózatát összekötötték a hatos villamoséval, így egy keskeny nyomtávú gőzmozdonnyal a vidékről érkező szállítmányokat közvetlenül tudták továbbítani a város különböző közlekedési csomópontjaira. Március 2-án polgármesteri rendelettel bevezették a kenyér- és étkezési jegyeket, ami azt jelentette, hogy az emberek a fővárosban hatósági áron juthattak napi 10 dkg kenyérhez vagy 7 dkg liszthez, illetve napi egy tál meleg ételhez. A 100 kg feletti élelmiszerkészleteket be kell jelenteni; aki ezt nem tette, és kiderült, hogy van készlete, attól lefoglaltak mindent. Ugyanakkor a „batyuzást” 50 kg-os súlyig megengedték, azt remélve, hogy ez is segíti az ellátást. A közellátási kormánybiztos rendelete pedig azt írta elő, hogy Nagy-Budapest mező- és kertgazdasági ingatlanait, illetve be nem épített területeit kötelező megművelni.

Mivel Budapestnek minimális bevétele volt a háború után, ezért különböző megoldásokat kerestek, hogy pénzhez jusson a város, és főleg

²¹ Magyar Országos Levéltár XIX-A-1-j 1945-III. sz. irat; *Fővárosi Közlöny*, 1945. február 27. és *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, 1944. december 23. – 1945. november 15. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szűcs László. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997. 205.

élelmiszert vásárolhasson. Például polgármesteri rendelettel igénybe vették a székesfővárosban befolyó márciusi lakbéréket (Budán az áprilist); bevezettek egy új adófajtát, a vigalmi adót, amelyet kivetettek minden szórakoztató tevékenységre (mozi, színház, múzeum, cirkusz, ügető, lóverseny, sportversenyek stb.).²² A városvezetés és Vas Zoltán kitalált egy olyan pénzügyi konstrukciót, amelyben ötvenmillió pengős élelmiszerkölcsonhöz juttatták Budapestet. Március elején összehívták a fővárosban fellelhető művészeket, tudósokat, írókat, közgazdászokat, politikusokat, hogy kölcsönjegyzésre, illetve annak terjesztésére kérjék fel őket. Március 6-án ezer gyermekkel elindították az úgynevezett első gyermekvonatot Szegedre. A Nemzeti Segéllyel közösen kezdeményezett akciónak folytatása is lett, több ezer gyermeket, majd anyát fogadtak be vidéki települések: szervezett keretek között gondoskodtak ellátásukról.²³

Március 21-én a Vörös Hadsereg megnyitott két ideiglenesen felállított, cölöpökre és pontonokra épített hidat (a Ferenc József és a Margit hidat) a gyalogos polgári forgalom előtt.²⁴ Április 3-án a Horthy Miklós híd (mai Petőfi híd) roncsain épült pontonhidat is átadták. 1945 májusában pedig megkezdték az első állandó híd, a Kossuth-híd építését a Batthyány tér és a Kossuth tér között. A vascsőszerkezetű híd anyagát a felrobbantott többi híd törmeléke adta. (Az új hidat 1946. január 15-én adták át a forgalomnak.) A sérült közműhálózat kijavítása is nagy ütemben haladt. Április elején a Fővárosi Gázművek ideiglenes gázvezetéket helyeztek el a Boráros téri pontonhíd alatt, így a vezetékek megtisztítása, ellenőrzése után előbb Budán, majd Pesten is fokozatosan kezdték bekapcsolni a háztartásokat a gázszolgáltatásba. Ugyanekkorra kijavítottak sok vízvezetéket, rendbe hozták a Fővárosi Vízművek gépeit, s naponta kétszer két órára biztosították a főváros lakóinak a vezetékes vizet. Az Elektromos Művek kábel- és gépi berendezésekben bekövetkezett kárai is jelentősek voltak. A helyreállítási munkálatok kezdetén csupán egy kisebb erőművet tudtak üzembe állítani, az is a szovjet katonai parancsnokság ellátását szolgálta. Csak a Kelenföldi Erőmű üzembe helyezése után, májusban indulhatott meg a folyamatos áramszolgáltatás a városban; ekkor már a közvilágítás is terjedt.

Február végén polgármesteri rendeletre az iskolák egy részében elkezdődött a tanítás: a székesfőváros alsó- és középfokú iskoláiban beirat-

²² *Fővárosi Közlöny*, 1945. március 2. és április 10.

²³ BECHTLER Péter: *A főváros szociális tevékenysége 1945-ben*. Budapest, 1946. 111–113.

²⁴ Szintén polgármesteri rendelet intézkedett arról, hogy a két hidat a polgári forgalom 8 és 16 óra között használhatja. *Fővárosi Közlöny*, 1945. március 27.

kozási díj és tandíj nélkül kellett megoldani az oktatást. De ezenkívül is számos apró jele mutatkozott annak, hogy a város újra él. A március végi összeírás alapján 832 000 lakosa volt a városnak, de fokozatosan kezdtek visszaköltözni az emberek vidékről. Március elsején tartották az első színházi előadást: a Nemzeti Kamaraszínházban Csokonai Vitéz Mihály *Özvegy Karnyóné* című vígjátékát adták elő. Március 24-én az Operaházban díszelőadást tartottak a fővárosi élelmezési kölcsön javára, a fellépők a kor sztárjai voltak: Bajor Gizitől Karádi Katalinig, Csortos Gyulától Somlai Artúrig mindenkit ott találunk, akit a közönség szeretett – és aki életben maradt.²⁵ Április 18-án új tárlat nyílt a régi Műcsarnok Andrássy úti épületében, a bevételt a Nemzeti Segélynek ajándékozták. Május elsején átadták a forgalomnak a hatos villamost, amely akkor a Boráros tér és a Nyugati pályaudvar között közlekedett reggel fél 6 és este fél 8 között. Szintén május elsején kezdte meg műsorainak sugárzását a Magyar Rádió. Május 6-án vasárnap délután megindult a labdarúgó bajnokság; csak ezen a napon hat első osztályú mérkőzést tartottak 30 000 néző részvételével. Május közepén feloldották az ostrom után bevezetett alkoholtilalmat, az este 19 és reggel 5 óra közötti kijárási tilalom kezdetét 21 órára módosították.

Csorba nagy munkabírású ember volt, szívügyének tartotta Budapest gondjainak enyhítését. Ezt munkatársai, politikustársai is tudták róla, és elismerték. A BNB május 14-i ülésén Szakasits Árpád elnök az alábbi meleg szavakkal búcsúztatta a polgármestert: „Csorba János polgármester hihetetlenül nehéz viszonyok között vette át ezt a nehéz hivatást, amit a BNB és az orosz hatóságok reá bízta, éppen ezért a BNB tagjainak nevében jelenthetem ki, hogy a polgármester a súlyos, szinte emberfeletti feladatoknak megfelelt, és ezt a várost olyanná tette, hogy lélegzik, megindult benne a vérkeringés, a romokon újra támad az élet, amit a BNB, de a főváros közönsége sem felejt el soha Csorba Jánosnak, aki szinte éjt nappallá téve felelt meg az emberfeletti feladatoknak. Abba a pozícióba, amelybe távozik, a BNB szeretete és halálja kíséri.”²⁶

Vas Zoltán

Vas polgármestersége alatt folytatódott a főváros helyreállítása. Abban, hogy a város egyre jobban elláthassa funkcióit, jelentős szerepe volt. A közellátás megszervezésén túl kézben tartotta az újjáépítés minden területét. Polgármestersége alatt talán a közműhálózat helyreállításában

²⁵ Művészek Budapest éhező lakosságáért. *Szabadság*, 1945. március 26.

²⁶ *Fővárosi Közlöny*, 1945. május 26. 232–233.

érték el a legszembetűnőbb javulást. A Vízművek már majdnem a békebeli kapacitással dolgozott, az Elektromos Művek teljesítőképessége is jelentősen, a májusi három és félszeresére nőtt. A Gázgyár termelése is megnégyszereződött. A hálózatba bekapcsolt lakások száma hétről hétre emelkedett. Ámde júliusban újra ellátási gondok kezdődtek, mivel a szén-szállítás akadozott.²⁷ Vas személyesen utazott Tatabányára, Pécsre és Salgótarjánba, hogy előmozdítsa a termelést. Addig is korlátozni kellett az áram- és a gázszolgáltatást.²⁸ A város utcáit megtisztították a hatalmas mennyiségben felhalmozódott házi szeméttől, valamint 23 000 vasúti vagonot megtöltő törmeléktől. Tovább folyt a restauráció, november végéig a sérült háztetők 65 százalékát állították helyre, de ez azt is jelentette, hogy a tél beállta előtt 9000 épületet még nem fedett tető. Pályázatot írtak ki Budapest újjáépítési tervére is; a pályázatra 87 pályamű érkezett.²⁹

A közlekedésben körülbelül ezer járművet helyeztek üzembe, októberben a BSzKRt forgalma meghaladta a napi 1 700 000-es utasszámot. Újabb villamos- és autóbuszvonalakat helyeztek üzembe, június 16-án a fogaskerekű vasutat, 24-én pedig a „kis földalattit” adták át a forgalomnak. November második felében az Erzsébet hídhöz közel, a Petőfi tér és a Döbrentei tér között még egy ideiglenes hidat avattak Petőfi-pontonhíd elnevezéssel.

Egyre több olyan városi kezeléssel intézményt nyitottak meg újra, amely a szociális és egészségügyi ellátást szolgálta. Hozzáfogtak a fővárosi tulajdonban lévő gyógyfürdők és szállodák rekonstrukciójához is. A kulturális élet is élénkült: egymás után kezdtek működni a fővárosi könyvtár fiókin-tézetei, a „Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig” című tárlattal megnyitották a Fővárosi Képtárat, továbbá újjászervezték a Székesfővárosi Zenekart, amely nyári hangversenysorozatot indított a Károlyi-kertben. Június elején megtartották a hagyományos könyvhetet. November 12-én pedig megnyílt a Budapesti Őszi Vásár, amelyet közel két hét alatt 150 000 látogató keresett fel. Polgármesteri rendeletre szeptemberben Budapesten szervezték meg az első esti munkásiskolákat.

A székesfőváros németek által elhurcolt vagyónának felkutatására 1945 augusztusában fővárosi küldöttség ment Ausztriába és Németországba. Az utazás eredményes volt: Bajorországban megtalálták többek között Budapest nagy értékű rádiumkészletét, az egész árvaszéki va-

²⁷ A polgármester jelentése a főváros közigazgatásának 1945. július havi állapotáról. Melléklet a *Fővárosi Közlöny* 1945. augusztus hó 25-i számához.

²⁸ *Szabadság*, 1945. november 24.

²⁹ Vö. SÍPOS András: Budapest városfejlesztési programja, 1930–1948. *Múltunk*, 2005/1. 182–209.

gyont, 12 BSzKRt-autóbuszt, 26 tűzoltófecskendő, 10 HÉV-kocsit és tíz jól felszerelt kórházvonalat. Vas polgármester intézkedett a fellelt vagyon hazaszállításáról.

A közbiztonság javítása érdekében Vas Zoltán átirattal fordult Ries István igazságügy-miniszterhez, hogy az élet elleni bűncselekményekre vezesse be a rögtönítélő bíraskodást, remélve, hogy a gyors intézkedés visszatartja majd az elkövetőket.³⁰ Ennek következményeként október 15-én kormányrendelet intézkedett a rögtönbíráskodás bevezetéséről.

A közellátás javulásának reményében Vas Zoltán az 1945. június 20-i törvényhatósági bizottsági ülésen bejelentette, hogy Budapesten felemelik az élelmiszer-fejadag mennyiségét: a nehéz fizikai munkát végzők és a tudósok napi 50 dkg kenyeret, heti 20 dkg húst és 18 dkg cukrot, az átlag fővárosi pedig napi 20 dkg kenyeret, heti 9 dkg húst és 7 dkg cukrot vásárolhatott hatósági áron.³¹ Csakhogy ezt a mennyiséget hosszabb távon nem tudták biztosítani, ezért a kenyérfejadagot napi 15 dkg-ra kellett leszállítani. Hiába számítottak az új termésre, az országban elszabaduló infláció ellen hiába igyekezett Vas az árdrágítók ellen hozott nagyon szigorú intézkedésekkel fellépni a fővárosban, és csak a legszükségesebbekkel tudták ellátni a lakosságot.

Kővágó József

Elődjeihez, Csorba Jánoshoz és Vas Zoltánhoz hasonlóan Kővágó József is a háborús károk felszámolásában szerzett elévülhetetlen érdemeket. Bár a helyreállítás-újjáépítés megszakítás nélkül folyt, és mindig lehetett eredményeket felmutatni, a tél következményei mégis nagyon megnehezítették mind a város lakóinak, mind vezetőinek helyzetét. Amikor Kővágó átvette a polgármesterséget, a Kelenföldi Erőműben csak a város egynapi ellátására elegendő szén volt, a közintézményeket nem tudták fűteni, az iskolákat be kellett zárni. A gázszolgáltatást napi öt órára tudták biztosítani, és azt is nagy eredménynek tarthatjuk. A kórházakban nem volt elég gyógyszer, kötszer, nem volt elég férőhely. A közellátást is nagyon szűkösen tudták biztosítani: kenyérfejadagként továbbra is csupán 15 dkg-ot tudtak garantálni, a kenyeret februárban hetente háromszor nem búza, hanem kukoricalisztből sütötték. 1945 folyamán zsírt nem tudtak jegyre adni Budapest lakóinak. Január elején a dunai jégzajlás elsodorta a pontonhidakat, ezért néhány napra újra megszűnt Pest és Buda

³⁰ *Szabadság*, 1945. szeptember 21.

³¹ Budapest székesfőváros ideiglenes törvényhatósági bizottságának 1945. június 20-án tartott rendes közgyűlése. *Fővárosi Közlöny*, 1945. június 30. és *Szabad Nép*, 1945. június 21.

között az összeköttetés. Nagy megkönnyebbülést jelentett a városnak, amikor az első úgynevezett félállandó hidat (ami azt jelenti, hogy 10 évi használatra tervezték), a Kossuth-hidat 1946. január 15-én átadták, 1946 márciusában pedig hozzákezdtek a pontonhidak újraépítéséhez. 1946. augusztus 20-án tovább javult a két városrész között a közlekedés: ünnepélyesen felavatták az újjáépített Ferenc József-, ma Szabadság hidat.

Kővágó polgármesteri székfoglaló beszédében felhívással fordult „a világ minden nagy demokratikus hatalmához”, hogy segítsék megmenteni Budapest lakóit az éhhaláltól.³² A felhívás nem maradt visszhang nélkül: az elkövetkező hónapokban nagy mennyiségű segély érkezett, elsősorban a gyermekeknek. Csak az UNRA (az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Igazgatósága) akciója révén Budapest lakói 700 vagon élelmiszert – húskonzervet, cukrot, tejport –, gyógyszereket, ruhaneműt és cipőt kaptak. A legnagyobb adományozók között találjuk többek között a Don Suisse-t (Svájci Segély), a svéd, a svájci és a dán vöröskeresztet, a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetséget, a JOINT-ot (Joint Distribution Committee), az Actio Catholicát, a Protestáns Egyetemes Egyházat, továbbá a külföldön élő magyarok szervezeteit. Kővágó 1946 folyamán Bécsben, Londonban és Párizsban tárgyalt, hogy forrásokat szerezzen az újjáépítéshez.³³

A tavasz beköszöntö könnyített a város életén, újra lendületet adott a romeltakarításnak, a törmelékek elszállításának. A XIII. kerületi Béke téren elkezdődött a főváros háború utáni első városi lakásépítési programja: ennek keretében 800 kislakást építettek fel. 1946 folyamán újabb 200 000 romlakást hoztak rendbe. Hozzáfoglaltak a városi kezelésben lévő nagyvásártelep, a vásárcsarnokok, a vágóhidak megjavításához; folyt a kórházak helyreállítása, továbbá három új iskola is felépült. Polgármesteri rendeletre 900 000 facsemetét ültettek el, s ezzel lényegében újraélesztették a letarolt budapesti erdőövegetet.

Kővágó polgármestersége idején is folytatódott a nyugatra hurcolt fővárosi vagyon felkutatása és hazahozatala. Ekkor szereztek vissza a Fővárosi Levéltár várostörténeti szempontból fontos, 1687 óta gyűjtött iratait, a Zichy Jenő Múzeum letétjét, a posta bélyegmúzeumának anyagát, a budapesti mentőautókat és városi autóbuszokat.³⁴

³² Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1945. december 14-i rendkívüli közgyűlése. *Fővárosi Közlöny*, 1946. január 24.

³³ Hogyan segítette eddig a külföld Budapestet? A polgármester felhívása nyomán megmozdult a világ. *Fővárosi Napló*, 1946. szeptember 21.

³⁴ Uo. 1946. augusztus 24.

A városvezetésnek meg kellett küzdenie a háború sajátos következményeivel, a prostitúcióval és a nemi betegségekkel.³⁵ Ami az előbbit illeti: a hivatalos becslések szerint a fővárosban 1945 végén 50 000 prostituált élt, akiknek körülbelül a fele szenvedett valamilyen nemi betegségben.³⁶ A fővárosi tiszti főorvos megállapítása szerint a betegség a békebeli időkben háromszor annyi férfit érintett, mint amennyi nőt, a háború után viszont a nők kerültek többségbe, köztük is sok volt a fiatalok. (Érdekes, hogy a budai lakosok között sokkal nagyobb volt a fertőzöttek aránya.) A tiszti főorvos felhívta a figyelmet, hogy ha nem intézkednek, az egyre terjedő betegségek közegészségügyi és születési szempontból katasztrófába sodorhatják a fővárost és az egész országot. A polgármester ezért úgy rendelkezett, hogy a rendészeti intézkedéseken túl minden támogatást meg kell adni az egészségügynek, hogy a fertőzötteket szűrni és kezelni lehessen. Ezért elrendelte, hogy a főváros nemibeteg-gondozó intézeteiben ingyenes gyógykezelésben és gyógyszerellátásban részesüljön minden rászoruló. (Ez azért volt nagy vívmány, mert ingyenes gyógykezelésben egyébként csak a szegénységi bizonyítványt bemutatók részesülhettek.)

Kővágónak az volt talán a legnehezebb feladata, hogy radikálisan csökkentenie kellett a fővárosi közigazgatásban dolgozó köztisztviselők számát. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1946. február 14-én határozatban fordult a kormányhoz, hogy intézkedjen mind az állami, mind a községi tisztviselői kar létszámának csökkentéséről. Maga Kővágó már polgármesteri székfoglalójában állást foglalt a gyors ügyintézés és az olcsó közigazgatás mellett. Kifejtette, hogy „a háború, majd az újjáéledő élet különleges kívánalmai természetszerűleg megszorították a tisztviselők létszámát. A viszonyok normalizálódása szükségessé fogja tenni egyes hivatalok megszüntetését, összevonását.” 1946 márciusában, még a B-listát elrendelő kormányrendelet előtt jelent meg az a polgármesteri rendelet, amelynek alapján 4233 főt, a főváros közszolgálati alkalmazottainak több mint 30%-át elbocsátották állásából. Mivel Budapesten így radikálisabb leépítésre került sor, mint azt a kormányrendelet előírta (eszerint 3485 tisztviselőt kellett volna leépíteni), az elbocsátások nagy aránya zavart okozott a fővárosi közigazgatásban.³⁷ Ezt korrigálandó, egy július 30-án kiadott kormányrendelet lehetővé tette, hogy az elbocsátottak 10%-át felülvizsgálás után visszavegyék. A polgármesternek a

³⁵ Vö. PETŐ Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezetete. *Történelmi Szemle*, 1999/1–2. 85–107.

³⁶ *Szabadság*, 1945. december 7.

³⁷ Itt a B-listára helyezett városi főtisztviselők névsora. *Szabadság*, 1946. július 12.

közigazgatás 1946. évi második félévi állapotáról szóló jelentése szerint 701 közigazgatási alkalmazottat vettek vissza.

Az infláció megállítása, az 1946. augusztus 1-jén bevezetett új pénznem, a forint, illetve az azt követő stabilizációs gazdaságpolitika Budapest életében is érezhető javulást eredményezett: szeptemberben felemelték a kenyérfejadagot, leszállították a villamosenergia-tarifát és a BSzKRt- viteldíjakat. Az új termék betakarításával javult az élelmiszer-felhozatal. A főváros a forintköltségvetésből már bevételi többletre tett szert, amelyet folyamatosan a helyreállításra költött. Javult az adóbefizetés; szeptemberben például a fővárosiak az előirányzott másfélszeresét fizették be földadóként, házbéradóként, együttes kereseti és jövedelemadóként. (Ezekből a főváros részesedése 35% volt, majd 30%-ra csökkent.)³⁸

Kővágó József mérnöki szaktudásával, katonás határozottságával tekintélyre tett szert a fővárosban. Kompromisszumkereső személyiségének is köszönhető volt, hogy 1946 folyamán a koalíciós pártokat sikerült összetartani a közös feladatok megoldása érdekében. Voltak azonban feszültségek, a legsúlyosabb 1946 októberében: a kisgazdapárti képviselők az arányosítás jegyében a választási eredmények figyelembe vételét követelték a kerületi előjárói állások betöltésénél (hat-hat kerület élén az MKP és az SZDP, kettően pedig az FKGP tagja állt), a munkáspártok viszont a gáz-, víz-, villany- és a villamosviteldíj-tarifák árának leszállítását követelték.³⁹ A válsághelyzetet Szakasits Árpád és Kővágó József beavatkozásával végül is sikerült megegyezéssel feloldani.

Bognár József

Bognár József volt 1945 után az első olyan polgármester, akinek székfoglaló beszédét nem a háborús károokra való hivatkozással kellett kezdenie. A város túljutott a létért való mindennapos küzdelmen, a gazdasági stabilizáció lehetővé tette a tervezést. Bognár reményét fejezte ki, hogy elérkezett az alkotó várospolitikai ideje, s a főváros fejlődésének legfőbb irányvonalát évtizedekre ki lehet dolgozni. Kiállt Budapest önkormányzatának autonómiája mellett, és sürgette a fővárosi törvényt. Ezt tartalmilag új módon értelmezte: „Az új fővárosi törvényben gondoskodni kell arról is, ami minden demokratikus közigazgatásnak sajátja, hogy a vezetésben az egyéni ügyintézés helyett a testületi ügyintézés, a tanácsrendszer formáira térjünk át. Lehetnek még közöttünk viták abban a tekintetben, hogy inkább törvényhatósági, tehát laikus taná-

³⁸ Budapest adófizetői 1946-ban jelesen vizsgáltak. *Fővárosi Napló*, 1947. január 11.

³⁹ *Szabadság*, 1946. október 18.

csot, vagy hivatalnoktanácsot hívjunk-e életre, de meg vagyok győződve, hogy nincs vita abban a tekintetben, hogy hasonlóan a keleti és nyugati államok demokratikus közigazgatásához, az új fővárosi törvényben a fejlődést ilyen irányba tereljük” – fejtette ki székfoglaló beszédében. Itt, a törvényhatósági bizottság közgyűlésében hangzott el első ízben a „tanácsrendszer” kifejezés, bár még nem olyan tartalommal, mint ahogy később megvalósult. Az új polgármester Nagy-Budapest megteremtése mellett érvelt, szerinte a szerves fejlődés eredményének kell lennie a bővítésnek, hiszen a környező településeket érdekeik „ezer és ezer kapoccsal fűzik” Budapesthez. Programjában teljesen új, hogy a várospolitikai területén a legfontosabb feladatok között említette meg a közművelődés támogatását, hogy a főváros valóban az ország kulturális és tudományos központja legyen, valamint a templomok háborús sérüléseinek kijavítását. Ígéretet tett, hogy a maga részéről mindent el fog követni, hogy „az egyházak és a demokrácia közötti viszonyt bensőségesse” tegye.⁴⁰

Az 1947. augusztus 1-jén induló hároméves tervtől azt várta, hogy megkönnyíti a város gazdálkodását. Belügyminiszteri ígéretet kapott arra, hogy az új költségvetési évre (1947/1948) a fővárosnak visszaadják a kormányhatóságok által átmenetileg elvont bevételeit. „Ezen bevételek birtokában remélhetjük, hogy az adóból befolyó összeg, amely a főváros minden mást messze túlszárnyaló bevétele, lehetőséget fog adni a főváros minden jelentkező feladatának zavartalan ellátásához” – mondta a polgármester. Csakhogy ennek az ellentéte következett be: a fővárostól fokozatosan elvonták addigi bevételeit, államosították a tulajdonait. Az 1949. május 31-i dátummal Nagy-Budapest 1950. évi költségvetésének összeállításáról érkezett belügyminiszteri leirat már nem hagyott semmi remény arra, hogy a főváros akár a legcsekélyebb mértékben gazdálkodási önállóságát megtarthatja.

Bognár kezdeményezésére 1949 januárjától belső tartalék képzése céljából takarékosági intézkedések sorozatát vezették be a Városházán. A belső pénzügyi gazdálkodást szabályozó rendeletében a kiadások 5%-ának zárolását írta elő. Takarékosásra szólított fel többek között a vízfogyasztásban, a hivatali helyiségek fűtésében, világításában, valamint az irodaszerek felhasználásában.⁴¹

Bognár kezdett hozzá a közigazgatás szervezetének racionalizálásához. Ennek előzménye, hogy a 13 460/1947. Korm. sz. rendelet előírta:

⁴⁰ BFL IV. 1403. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei, 1947. 151–156.

⁴¹ *Fővárosi Közlöny*, 1949. január 29.

a közhivatalok szervezetét meg kell vizsgálni abból a szempontból, hogy nem lenne-e indokolt a rokon természetű osztályok összevonása. Bognár polgármesteri rendelettel felállította a Racionalizálási Bizottságot, amely feladatául kapta, hogy vizsgálja meg és dolgozza ki a közigazgatás és a közigazgatási eljárás korszerűsítésének és egyszerűsítésének mechanizmusait. A racionalizálás jegyében 1948. január 31-i hatállyal a polgármesteri ügyosztályok számát tizenhatról tizenötre csökkentette, valamint megszüntetett egy alpolgármesteri állást, majd 1949 elejére a Városháza ügyosztályainak számát tovább redukálta tizenháromra.

Bognár polgármestersége alatt többször felmerült, hogy a Fővárosi Levéltár állománya igen mostoha helyzetben van, különösen azóta, hogy 1949 folyamán átvette az igazolóbizottságok anyagának 900 000 aktáját; ennek következtében az ügyfélforgalom megötszöröződött. Bognár egyetértett azzal, hogy az itt folyó kutatómunka fontos, és meg kell teremteni a lehetőséget a levéltár anyagának megfelelő elhelyezésére, mert ha ezzel késlekednek, akkor az iratok néhány éven belül megsemmisülnek. Ehhez azonban a szándék kevés volt, pénz és helyiség nem állt rendelkezésre.

Bognár Józsefet – bár ismerte a Városháza működését, mivel törvényhatósági bizottsági tag volt, és 1946-ban néhány hónapig a kisgazdapártot is ő vezette – meglepte az MKP és az SZDP egymás elleni politikai acsarkodása. Bognár beiktatása ugyanis éppen az országgyűlési választási kampány kezdetére esett, s az itteni pártviták, amelyek élén a két alpolgármester – a kommunista Fodor Gyula és a szociáldemokrata Bechtler Péter – állt, már-már veszélyeztették a város működését. Bognár több esetben kénytelen volt közvetíteni közöttük. Figyelemre méltó, hogy a Kisgazdapártot ekkor már egyik munkaspárt sem tartotta vetélytársnak. Az 1947. augusztus 31-i választásokat az MKP 22,27%-kal nyerte meg. A szociáldemokraták kiszorítása a vezetésből a választások után is folytatódott: azon a címen, hogy a „jobboldali” szociáldemokratákat el kell távolítani a Városházáról, Bognár polgármester és a főváros olyan kitűnő szakembereket veszített el, mint Pollákné Stern Szeréna, a szociális ügyek elismert koordinátora, vagy Bechtler Péter. A háttérben az a hatalmi harc húzódtott meg, amelyet az MKP, majd az MDP vezetői az egypártrendszer megteremtéséért folytattak.

Pongrácz Kálmán

Bár Pongrácz Kálmánnak közigazgatási gyakorlata nem volt, de a főváros gondjait, terveit ismerte, mivel 1945 novemberétől tagja volt a törvényhatósági bizottságnak. Sőt, 1945 és 1947 között lakóhelyén, Kispesten, a képviselői bizottságnak is tagja volt.

Pongrácz tizenegy hónapos polgármestersége alatt azokat a gyakorlati intézkedéseket hajtotta végre, amelyek Nagy-Budapest megteremtését és a közigazgatás szervezetének átalakítását, vagyis a tanácsrendszer bevezetését eredményezték. Első rendeletei között találjuk a főváros hivatalos nevének megváltoztatását Budapest Székesfővárosról Budapest Fővárosra azzal az indokkal, hogy „a székesfőváros elnevezés, mely magán viseli a dolgozó népet elnyomó volt uralkodó osztályok és a néptől idegen uralkodóház korszakának emlékét, nem felel meg a népi demokráciánk elért eredményeinek...”.⁴²

Az 1950. május 18-án elfogadott tanácstörvény gyökeresen megváltoztatta a közigazgatás rendszerét. Budapest 1873 óta először esett azonos elbírálás alá a megyékkel; ezáltal pedig, hogy megyeként kezelték, elveszítette fővárosi rangját. Minden olyan rendelkezés, amelyet a megyéknek szántak, Budapestre is vonatkozott, legyen az akár téesszervezés vagy begyűjtés. A főváros lakosságát érintő kérdésekről immár nem a város vezetői döntöttek, hanem az országos hatáskörű szervek, illetve a szakminisztériumok. A legfőbb testületi szerv nevéből elvették a „fővárosi” megjelölést, és csupán Budapesti Városi Tanácsnak nevezték.

A politikai és a gazdasági rendszer alapjaiban megváltozott: a gazdaság szerkezetének átalakítását az erőszakos iparosítással, a piaci viszonyok felszámolásával, a vállalatokig lebontott tervutasítással látták csak megvalósíthatónak, s mindent ennek rendelték alá. A pártból kiinduló központi irányelveket kritika nélkül kellett teljesíteni. Ehhez szolgáltak eszközül a tanácsok, melyek a tanácstörvény szerint egyszerre voltak hivatottak betölteni a központi hatalom végrehajtó szervének szerepét, a helyi irányító funkciót és a tömegszervezet feladatát. A gyakorlatban az utóbbi teljesen elsikkadt, még a törvény végrehajtási utasítása sem tért ki rá. Ez a helyi tanácsokat a belügyminiszternek (pedig a törvény a minisztertanácsot írta elő), a végrehajtó bizottságok osztályait pedig az ágazati minisztériumoknak rendelte alá. Ennek következtében a tanácsokra olyan mennyiségű – az élet minden területét szabályozó – rendelet és utasítás zúdult, amely sokszor már gátolta a működést. A minisztériumok rendelkeztek a végrehajtáshoz szükséges anyagi eszközökkel is, amelyeket sokszor megkérsve vagy egyáltalán nem is bocsátottak a tanácsok rendelkezésére. A tanácsok még a tanácsülések napirendjét sem határozhatták meg a Belügyminisztérium és az ágazati minisztériumok jóváhagyása nélkül, továbbá saját igazgatási szervük felépítését sem ala-

⁴² 17 227/1949-I. szám. *Fővárosi Közlöny*, 1949. szeptember 17.

kíthatták a helyi igényeknek megfelelően. Így a különböző közigazgatási egységek élén álló tanácsi szervezet mindenhol hasonló volt: Budapest tanácsi szervezete megegyezett bármely megye vagy város hivatalának felépítésével.

A központi tervezés termelés-, és nem településcentrikus volt. A fővárost elfogadták közigazgatási egységként, de nem tekintették tervezési egységnek. Az MDP vezetése nem kívánta erősíteni Budapest fővárosi funkciójából adódó sajátosságait. Ugyanakkor a fővárossal kapcsolatos központi politika ellentmondásos volt: az ipartelepítés itt bizonyult a legolcsóbbnak, mivel itt állt rendelkezésre az infrastruktúra, a szakképzett munkaerő. De a meglévő infrastruktúra nem bírta el azt a rettenetes terhet, amelyet a rá nehezedő iparfejlesztés, Nagy-Budapest egyesítése, illetve a fővárosba áramló munkavállalók lakásigényének kielégítése jelentett. Fejleszteni kellett volna a 19–20. század fordulóján és a húszas években épült közműhálózatot, radikálisan növelni a lakásállományt, de ezt már a központi terv nem finanszírozta. A politikai vezetés nem támogatta a modern községpolitika kialakításához szükséges intézményeket, forrásokat, jogokat. Ebből azután sok konfliktus adódott, mert a város vezetői a helyi gondok enyhítésére keresték a megoldásokat, de ezek anyagi források híján maximum félmegoldások lehettek. Ugyanakkor ez kiváltotta mind a lakosság, mind a felső vezetés kritikáját.

A polgármesterek sorsa

Csorba Jánost a Minisztertanács 1945. május 18-i előterjesztésére az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége kinevezte a Közigazgatási Bíróság elnökévé, s a hivatal fennállásáig, 1949. február 1-jéig be is töltötte ezt a tiszteletet. 1951. június 8-án kitelepítették Budapestről Dévaványára. A Nagy Imre-féle kormányprogramnak köszönhetően a kitelepítéseket 1953 nyarán felszámolták, de Csorba nem térhetett vissza azonnal Budapestre. Érden lakott egy ismerős családnál albérletben, innen járt be Gyömrői úti munkahelyére: a Vegyipari és Radiátorgyárban lett jogtanácsos. 1954 tavaszán ismét visszaköltözhetett a fővárosba, majd szeptembertől a Budapesti Ügyvédi kamara felvette tagjai sorába.

Az 1956-os forradalom napjaiban ott volt a Független Kisgazdapárt újjáalakításánál, október 30-án ő vezette a párt újjáalakuló ülését, amelyen beválasztották a párt ideiglenes vezető szervébe, a héttagú Intéző Bizottságba. A forradalom utáni számonkérések során tanúként őt is beidézték, de nem tartóztatták le, nem fogták perbe.

Csorba János 1970-ig, nyugdíjba vonulásáig ügyvédi munkaközöségben dolgozott a fővárosban. Budapest felszabadulásának 25. évfordulóján fedezték fel újra a nyilvánosság számára. Időnként az évforduló kapcsán újságírók látogatták meg, és interjút készítettek vele polgármestersége idejéről. 1986. október 16-án hunyt el Budapesten.

Vas Zoltánt 1945. december 5-én kinevezték az akkoriban alapított Gazdasági Főtanács főtítkárává. A poszt súlyát emelendő december 20-án miniszterelnökségi címzetes államtitkári rangra emelték, 1947-ben politikai államtitkár lett. A GF megszűnése után, 1949 és 1953 között az Országos Tervhivatal elnöke volt. Ellenezte az ötéves terv irreális célkitűzéseit, ezért a Komlói Szénbányászati Tröszt élére „száműzték”. 1954 februárjában már ismét Budapesten van: s Nagy Imre-kormányban a Minisztertanács Titkárságának vezetője lett. 1955 februárjában külkereskedelmi miniszterhelyettes, 1956 júniusától a Szövetkezetek Országos Szövetsége elnökségének elnöke. 1956. október 27-től mint közellátási kormánybiztos tagja volt a Nagy Imre-kormánynak. 1956. november 4-én a jugoszláv követségre menekült. November 18-án Lukács Györggyel és Szántó Zoltánnal saját felelősségükre elhagyták a követséget, haza szándékoztak menni, de a szovjetek elfogták őket, és ugyanaz lett a sorsuk, mint a követségen maradóknak: előbb Mátyásföldre, majd Romániába szállították őket. Vas 1958 decemberében térhetett vissza Magyarországra. Képviselői mandátumától megfosztották, de a politikai perekből kihagyták, és értesítették, hogy az Elnöki Tanács eljárási kegyelemben részesítette. Az MSZMP-be nem vették fel. Évekig a fővárosi szegényalap által biztosított kegydíjből, majd 1963-tól öregségi nyugdíjből és fordításokból, illetve irodalmi és történelmi témájú írásaiból élt. 1973 februárjában a Legfőbb Ügyészség utasítására „a Szovjetunió és a magyar nép barátságát sértő izgatás” vádjával büntetőeljárást indítottak ellene *A nem a tejes csenget* című, tervezett életrajzi regénye miatt. 1978-ban „Szocialista Magyarorszáért” Érdemrenddel tüntették ki, majd miniszteri nyugdíjat ítéltek meg neki. 1983. augusztus 13-án hunyt el Budapesten.

Kővágó József, gépészmérnöki tudását hasznosítva, 1948 és 1950 között a Mintagépgyári Nemzeti Vállalat Szerszámgéptervező Irodáját vezette. A kiszagda politikusok ellen indult újabb támadás azonban őt is elérte: 1950. május 24-én kémkedés, hűtlenség és a demokrácia megdöntésére irányuló összeesküvés szervezésének koholt vádjával letartóztatták, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956. szeptember 18-án helyezték szabadlábra. Az 1956-os forradalomban a Független Kiszagdapárt újjászervezésének egyik kezdeményezője volt; október 30-án be-

választották a párt ideiglenes intézőbizottságába, november 3-án a párt főtitkára lett.

1956. november 1-jén délután a volt koalíciós pártok által delegált küldöttekből megalakult a Fővárosi Nemzeti Bizottság, amely átvette a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága helyét; élére Kővágó Józsefet és Bechtler Pétert választották. Kővágót egyúttal újra megválasztották Budapest polgármesterének. Ő maga az ülésen részt sem vett, megválasztásáról is csak másnap értesült. Az idő rövidsége miatt sem Kővágónak, sem a nemzeti bizottságnak nem állt módjában, hogy érdemben tegyen a fővárosért; a forradalom hátralévő napjaiban Kővágó egyetlen alkalommal járt a Városházán.

A forradalom leverése után külföldre menekült. 1956. november 30-án családjával együtt hagyta el Magyarországot, s az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. 1961 és 1978 között kutatómérnökként az Atlantic Electric erőművállalatnál dolgozott, 1978-tól 1983-ig a Stockton College magántanáráként tanított. 1990-ben hazalátogatott, 1992-ben Budapest díszpolgárává választották. 1996. december 10-én hunyt el az Egyesült Államok-beli Linwoodban, de Budapesten temették el 1997 januárjában. Sírja a Kerepesi temetőben található.

Bognár József 1949. június 11-től 1956. április 14-ig vezette a Belkereskedelmi Minisztériumot, de közben, 1953 és 1954 nyara között külkereskedelmi miniszter is volt. 1956. április 14-től 1956. október 31-ig külkereskedelmi miniszter, majd a forradalom alatt október 25. és 31. között miniszterelnök-helyettes volt Nagy Imre kormányában. Ekkor lemondott. A Kádár-kormányban nem vállalt miniszteri tárcát. Átmenetileg a tudományba vonult vissza: novembertől a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem Belkereskedelmi Tanszékét vezette, majd 1957 és 1961 között a kar dékánja volt. Ez idő tájt szerezte tudományos fokozatait. 1965-ben az MTA levelező, 1973-ban pedig rendes tagjává választották; 1984-től 1993-ig az MTA Gazdasági és Jogtudományi Osztályának elnöke volt. 1961 és 1970 között a Kulturális Kapcsolatok Intézetének, 1963-tól az MTA Afroázsiai Kutató Központjának, majd 1973-tól az abból alakult MTA Világgazdasági Kutatóintézetének elnöke volt. A hatvanas évek elején a ghánai köztársasági elnök személyes tanácsadójaként kidolgozta Ghána hétéves tervét, majd részt vett az 1968-as magyar gazdasági reform munkálataiban is, de nézetei még a kínai gazdasági reformot is befolyásolták. 1949-től folyamatosan részt vett a hazai népfront különböző szervezeteiben. 1972-től a Hazafias Népfront alelnöke volt. 1963-tól 1990-ig a Magyarok Világszövetsége elnöki tisztét is betöltötte. Számos nemzetközi testületnek is tagja volt,

többek között a Római Klubnak, az ENSZ Egyetemek Elnökségének, valamint a World Academy of Art and Science-nek. Több könyv és sok tudományos cikk szerzője. A magyarországi rendszerváltás idején, 1989/1990-ben a kormány mellett működő Világgazdasági Tanácsadó Testület elnöke. 1993-ban nyugdíjba vonult. Munkásságát magas állami kitüntetésekkel méltányolták. 1996. november 3-án hunyt el Budapesten.

Pongrácz Kálmán az 1956-os forradalom napjaiban – mint tanácselnök – november 1-jéig benn tartózkodott a Városházán, és igyekezett követni az eseményeket. Ekkor tudomásul vette, hogy a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága helyett a volt koalíciós pártok által delegált küldöttekből megalakult a Fővárosi Nemzeti Bizottság – amelynek ő nem lett tagja –, és visszavonult. A forradalom után visszaállt a régi rend, ő pedig maradhatott tanácselnök, mivel nem tett semmi olyat, amiért a párt felelősségre vonhatta volna.

Pongrácz éppen a második tanácsi ciklus lejártával érte el a nyugdíjkorhatárt. Bár mindig lojális volt Kádár Jánoshoz, az ország első embere mégsem marasztalta a főváros élén. Az MSZMP PB 1958. szeptember 23-i ülésén döntöttek nyugdíjazásáról. A közéletben továbbra is szerepet vállalt: 1954–1960 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségi tagja, 1963–1970 között pedig az Elnöki Tanács tagja, 1949-től haláláig parlamenti képviselő volt. Utolsó éveiben visszavonultan élt, a régi Ganz-gyári szaktársak látogatták. Ideje nagy részét a télikertben berendezett esztergaműhely gépei és szerszámai között töltötte. 1980. január 15-én hunyt el Budapesten.